

Narrative analysis of the depiction of Sassanid metal vessels based on written texts of this period

doi:10.22034/JIVSA.2023.383165.1041

ISSN (P): 2980-7956

ISSN (E): 2821-2452

Zohreh Taher^{1*} , Sanaz Sabagh Khorasani²

*Corresponding Author: Zohreh Taher Email: Z.Taher@alzahra.ac.ir

Address: Ph.D. Scholar, Department of Art Research. Art Faculty, Alzahra University, Tehran, Iran.

Citation: Taher, Z. & Sabagh Khorasani, S. (2023), Narrative analysis of the depiction of Sassanid metal vessels based on written texts of this period, Journal of Interdisciplinary Studies of Visual Arts, 2023, 2 (3), P 15 - 26

Received: 25 January 2023

Revised: 14 March 2023

Accepted: 08 July 2023

Published: 22 September 2023

Abstract

Sasanian art is original and progressive and includes a coherent set of images in different scales, from depictions on stone reliefs to depictions of small and large metal vessels in various forms. In the metal containers of this period, various depictions including different themes and traditions are manifested. Many studies have been done on these dishes, but the narrative field of depiction in them has not been studied so far. However, the narratives depicted on the metal vessels of this period are very important from the literary, historical and religious point of view and provide important and practical documents in describing the cultural, religious and historical conditions of that period. Therefore, these questions are raised: What narratives and themes do the depictions in Sassanid metal containers contain? And what is the relationship between these traditions and the literary, historical and religious texts of the Sasanian period? Finding the answers to these questions is the aim of this study. The research method is descriptive-analytical and the method is collecting library information. By placing the illustrations on the metal vessels of this period in three categories of literary narratives and themes, historical narratives and themes, and religious narratives and themes and analyzing the findings, it can be said that the literary narratives and themes in works such as the story of Bahram and Azadeh, Tree Asurig, Yadgar Zariran and Panche Tante have been considered in depicting literary themes on Sassanid metal vessels. Also, the narratives of bravery and warfare of the Sassanid kings can be seen both in books such as Ardeshir Babakan's workbook and in the metal vessels of this period in the form of illustrations of the hunting and bravery narratives of the Sassanid kings. Finally, the narratives and religious themes in the book of Avesta and Bandheshen have been taken into consideration in the illustration of Sasanian metal vessels, including the illustration of the narratives related to the goddesses and their supernatural powers, the story of creation, and other religious topics.

Keywords: Sasanian Art, Metalwork, Narration, Illustration, Written texts of the Sassanid period

^{1*} Ph.D. Scholar, Department of Art Research. Art Faculty, Alzahra University, Tehran, Iran.

² Master Student of Graphic Design, Art faculty, University of Neyshabur, Neyshabur, Iran.

1. Introduction

The Sassanid period is the peak period of pre-Islamic art. The period of Sassanid rule in Iran is one of the long periods with a vast territory and many surviving artworks. Among the most important artworks of this period is its metalwork which is one of the leading and original arts and industries in the Sassanid period, playing an important role in the ancient art of Iran. Sasanian art is an original and progressive art that includes a coherent set of images in different scales, from depictions on stone reliefs to depictions of small and large metal vessels in various forms. In the metal containers of this period, various depictions including different themes and traditions are manifested. Many studies have been done on these dishes, but the narrative field of depiction on them has not been studied so far. However, the narratives depicted on the metal vessels of this period are very important from the literary, historical and religious point of view and provide important and practical documents in describing the cultural, religious and historical conditions of that period. Therefore, the aim of this study is investigating the traditions and themes engraved on Sassanid metal vessels and discovering the traditions hidden in them and these questions are raised: What narratives and themes do the depictions on Sassanid metal containers contain? And what is the relationship between these traditions and the literary, historical and religious texts of the Sasanian period

2. Research Review

There are many studies on the Sassanids and their artworks, among which the most important ones are as follows: the book "Iranian metalwork during the Achaemenid, Parthian and Sasanian periods" by Gunter (2013) and also the book Seven thousand years of metalworking art in Iran written by Mohammad Taghi Ehsani (2013); these discuss in detail the history of metalworking art in Iran from ancient times to the reign of the Safavid dynasty. Also, Karimian and his colleagues (2013) in the article "Iranian metalworking art in the transition from the Sassanids to the Islamic era with reference to archaeological evidence", investigated the prominent cultural features of Iran's metalworking art in the transition from the Sasanians to the early Islamic centuries and the extent and how the possible changes in the mentioned courses are discussed. Khoshkho (2012) in the article "Style, technique and alloy in the production of metal objects of the Sasanian period" has studied the metal objects of this period in detail. Shahbazi Shiran and his colleagues (2017) also examined in their article "The appearances and functions of Anahita, the female goddess in ancient Iran" the motifs of Sassanid gold and

ceramic vessels containing the role of this goddess. However, none of the past researches, the narratives contained in the texts of the Sassanid period has discussed the depiction of this period, which we will look at in this research from a new perspective.

3. Research Methodology

The method of this study is descriptive-analytical and it uses documentary library information. The statistical population of the research includes all the metalwork vessels of the Sassanid period. However, it is not possible to examine all the Sassanid metal vessels in the form of a single study due to the large number of metal vessels available from this period. Therefore, in this research, by examining Sassanid metal vessels, we will place them in three categories: depiction of literary narratives and themes, depiction of historical narratives and themes, and depiction of religious narratives and themes. Finally, due to the limitation of writing space and based on the degree of importance of the themes depicted on these dishes, three samples from each category and a total of nine samples will be selected and analysed according to the objectives of the research.

4. Research Findings

In the current research, with a new approach and by examining the depictions on Sassanid metal vessels and after analyzing the information and findings of the research, in response to the question about the narratives and themes depicted on Sassanid metal vessels, we can say that the narratives and themes engraved on Sassanid metal vessels can be classified into three categories: literary themes and traditions, historical themes and traditions, and religious themes and traditions, and the narratives have been illustrated by a careful examination of the narratives. In response to the second question of the research about the relationship of these illustrations with the literary, historical and religious texts of the Sassanid period, the attention of the illustrator artist to the traditions and details in each of these texts is remarkable. Finally, by placing the illustrations on the metal vessels of this period in three categories of literary narratives and themes, historical narratives and themes, and religious narratives and themes and analyzing the findings, we can say that the literary narratives and themes in works such as the stories of "Bahram and Azadeh", "Tree Asurig", "Yadgar Zariran" and "Panche Tantre" have been considered in depicting literary themes on Sassanid metal vessels. Also, the narratives of bravery and warfare of the Sassanid kings can be seen both in books such as Ardeshir Babakan's workbook and in the metal vessels of this period in the

form of illustrations of the hunting and bravery narratives of the Sassanid kings. Finally, the narratives and religious themes in the books Avesta and Bandheshen have been taken into consideration in the illustration of Sasanian metal vessels, including the illustration of the narratives related to the goddesses and their supernatural powers, the story of creation, and other religious topics.

5. Conclusion

In general, we conclude that the depiction of Sassanid metal vessels is related to the literary, historical and religious texts of that period, both in literary and historical themes and traditions and in religious themes and traditions. It is suggested that more researches can be conducted on these texts and other illustrations and Sassanid texts, so that their intertextual relationships can be revealed by examining them in more detail.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approve of the content of the manuscript and agree on all aspects of the work

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the persons for their scientific consulting in this paper.

تحلیل روایی تصویرسازی ظروف فلزی ساسانی مبتنی بر متون مکتوب این دوره

doi:10.22034/JIVSA.2023.383165.1041

زهره طاهر^{*}، ساناز صباغ خراسانی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۱۷

چکیده

هنر ساسانی، هنری است اصیل و پیشرو که مجموعه‌ی منسجمی از تصاویر در مقیاس‌های مختلف را از تصویرسازی در سنگ برجسته‌ها تا تصویرسازی ظروف فلزی کوچک و بزرگ در فرم‌های مختلف را در برمی‌گیرد. در ظروف فلزی این دوره، تصویرسازی‌های متنوعی مشتمل بر مضامین و روایات مختلف جلوه‌گری می‌کند. مطالعات بسیاری بر این ظروف انجام شده، اما زمینه‌ی روایی تصویرسازی در آن‌ها تاکنون کمتر مورد مطالعه قرار گرفته است. حال آنکه روایات تصویرسازی شده بر روی ظروف فلزی این دوران از نظر ادبی، تاریخی و مذهبی حائز اهمیت بسیاریند و مستنداتی مهم و کاربردی در تشریح اوضاع فرهنگی، دینی و تاریخی آن دوره فراروی می‌نهند؛ بنابراین با نگاهی نو، این سؤالات مطرح می‌شود که تصویرسازی‌ها در ظروف فلزی ساسانی حاوی چه روایات و مضامینی است؟ و این روایات چه رابطه‌ای با متون ادبی، تاریخی و دینی دوره ساسانی دارد؟ همچنین بررسی روایات و مضامین حک شده بر ظروف فلزی ساسانی و کشف روایات نهفته در آن، انگیزه‌بخش این پژوهش است. روش پژوهش توصیفی تحلیلی و شیوه گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای است. با جای دادن تصویرسازی‌های ظروف فلزی ساسانی در سه دسته روایات و مضامین ادبی، روایات و مضامین تاریخی و روایات و مضامین دینی و تحلیل یافته‌های حاصل از آن، می‌توان گفت که روایات و مضامین ادبی در متونی چون داستان بهرام و آزاده، درخت آسوریک، یادگار زریران و پنجه‌تنتره، همچنین روایات تاریخی رشادت و جنگاوری شاهان ساسانی هم در کتبی چون کارنامه اردشیر بابکان و سرانجام روایات و مضامین دینی در کتاب *اوستا* و *بندешن* در تصویرسازی ظروف فلزی ساسانی مورد توجه قرار گرفته است.

کلید واژه‌ها: هنر ساسانی، فلزکاری، روایت، تصویرسازی، متون مکتوب دوره ساسانی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ نویسنده مسئول مکاتبات: دانشجوی دکتری پژوهش هنر، دانشکده هنر دانشگاه الزهراء، تهران، ایران Z.Taher@alzahra.ac.ir

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد ارتباط تصویری، دانشکده هنر، دانشگاه نیشابور، نیشابور، ایران

۱. مقدمه

دوره حکومت ساسانیان در ایران یکی از جمله دوران طولانی فرمانروایی در ایران با قلمروی وسیع و آثار هنری برجای مانده بسیار است. از جمله مهم ترین آثار هنری این دوره در فلزکاری آن متجلی است که یکی از هنرها و صنایع پیشرو و اصیل در دوره ساسانی است که توانست با خلاقیت و نوآوری و تداوم هنر دوره های پیشین نقش مهمی در هنر باستانی ایران و حتی هنر دوره اسلامی ایفا کند. ظروف فلزی ساسانی علاوه بر کاربردی بودن، حاوی روایاتی هستند که به واقع و یا داستانی خاص اشاره دارند. مطالعات بسیاری بر این ظروف انجام شده، اما زمینه روایی تصویرسازی در آنها تاکنون مورد مطالعه قرار نگرفته است. حال آنکه روایات تصویرسازی شده بر روی ظروف فلزی این دوران از نظر ادبی، تاریخی و مذهبی حائز اهمیت بسیاریند و مستندات مهم و کاربردی در تشریح اوضاع فرهنگی، دینی و تاریخی آن دوره فراروی می نهند؛ بنابراین هدف پژوهش حاضر این است که با نگاهی نو و با دستبندی روایات تصویرسازی شده بر ظروف ساسانی، نه تنها به مفاهیم عمیق آنها دست یابد بلکه رابطه آن را با متون ادبی، تاریخی و مذهبی مشخص کند. در این راستا، این سؤالات مطرح می شود:

۱- تصویرسازی ها در ظروف فلزی ساسانی حاوی چه روایات و مضامینی است؟

۲- این روایات چه رابطه ای با متون ادبی، تاریخی و دینی دوره ساسانی دارد؟

امید است که یافته های پژوهش حاضر بتواند به بازشناسی تاریخ و فرهنگ ایرانی در دوره باستان و رابطه متون کهن آن دوره و تصویرسازی ها در هنرهای رایج در دوره ساسانی کمک کند.

۱-۱. روش پژوهش

روش تحقیق در این مقاله توصیفی تطبیقی است که در فرآیند آن به تحلیل نقش مایه های هنری نقش بسته بر آثار مفرغی لرستان و مهرهای استوانه ای بین النهرین پرداخته می شود. ابزار گردآوری اطلاعات کتابخانه ای موزه ای است. بدین ترتیب، در ابتدا به بررسی آثار مفرغی لرستان با تأکید بر نقش مایه گاو مرد (انسان حیوان) پرداخته شد و ۱۴ شیء از اشیا برنزی لرستان مورد بررسی قرار گرفتند که در بین آن ها تعداد ۶ اثر دارای نقش مایه اساطیری با نقش حیوان انسان بودند که در این تحقیق از ۱۷ نمونه استفاده شده است و جهت مطالعات تطبیقی با نقش مایه گیلگمش، مهرهای استوانه ای دو کاتالوگ نول (۱۹۳۴) و ویلیام و موری (۱۹۴۰) مورد بررسی قرار گرفتند. سپس نقوش بر اساس شمایل نگاری با روش تطبیقی تجزیه و تحلیل شدند.

۲-۱. پیشینه پژوهش

جستجوهای انجام شده نشان می دهد که تاکنون تحقیقات متنوعی درباره ساسانیان و آثار هنری آنها منتشر شده است که از جمله مهم ترین آنها به شرح زیر است:

رومن گریشمن (۱۳۵۰) در کتابی با عنوان *هنر ایران در دوره پارتی و ساسانی* مطالب درخور توجهی در باب ظروف فلزی ساسانی ارائه می دهد که در این پژوهش مورد استفاده واقع شد. پوپ (۱۳۸۷) نیز در کتاب *سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا به امروز*، به بررسی ظروف سیمین ساسانی پرداخته است. کتاب *فلزکاری ایران در دوره هخامنشی، اشکانی و ساسانی* تألیف گانتز (۱۳۸۳) و نیز کتاب *هفت هزار سال هنر فلزکاری در ایران* نوشته ی محمدتقی احسانی (۱۳۹۱) به بحث مفصلی درباره تاریخ هنر فلزکاری در ایران از دوران کهن تا عصر فرمانروایی خاندان صفویه، پرداخته اند.

همچنین کریمیان و همکارش (۱۳۹۰) در مقاله «هنر فلزکاری ایران در انتقال از ساسانیان به دوران اسلامی با استناد به شواهد باستان شناسانه»، به بررسی ویژگی های برجسته فرهنگی هنر فلزکاری

ایران در انتقال از ساسانیان به سده های اولیه اسلامی و میزان و چگونگی تغییرات احتمالی در دوره های مذکور پرداخته است. خوشخو (۱۳۹۲) در مقاله «سبک و تکنیک و آلیاژ در ساخت اشیای فلزی دوره ساسانیان» به بررسی مفصل اشیای فلزی این دوره پرداخته است. شهبازی شیران و همکارانش (۱۳۹۷) نیز در مقاله خود به «مظاهر و کارکردهای آناهیتا، الهه زن در ایران باستان» پرداخته و نقش مایه های ظروف زرین و سیمین ساسانی حاوی نقش این الهه را بررسی نموده اند.

در هیچ یک از پژوهش های یادشده به روایات مندرج در متون دوره ساسانی در تصویرسازی این دوره پرداخته اند که در این پژوهش با این زاویه نگاه نو و تازه بدان خواهیم پرداخت.

۲. مبانی نظری

۲-۱. حکومت ساسانیان

دوره ساسانی یکی از مهم ترین و سرنوشت سازترین دوره های تاریخ ایران شناخته می شود. شاهنشاهی ساسانی، واپسین شاهنشاهی ایرانی پیش از حمله اعراب به ایران و اسلام آوردن ایرانیان است. در دوره ساسانی، تمدن ایرانی از بسیاری از جهت ها به نهایت شکوفایی و پویایی خود رسید. ایران در این دوره، تأثیر فراوانی بر فرهنگ روم گذاشت. تأثیرات ساسانیان تنها محدود به مرزهای ایران نبود، بلکه تأثیراتش به هند، چین، اروپای غربی و آفریقا هم می رسد. آنها نقشی برجسته در پدیداری هنر اروپایی و آسیایی در دوره های میانه داشتند. بخش بیشینه چیزی که امروزه به نام دوران طلایی اسلام در زمینه هنر، معماری، موسیقی و دیگر زمینه ها شناخته می شود، از ساسانیان به جهان اسلام منتقل و برده شد (زرین کوب و زرین کوب، ۱۳۷۹، ص. ۵۴). دوره ساسانی دوره اوج هنر پیش از اسلام است و از آن می توان به عنوان دوره طلایی فرهنگ و هنر ایران نام برد که از سال ۲۲۴ م با پادشاهی اردشیر اول شروع شده و در سال ۶۵۲ م با سقوط یزدگرد سوم به دست اعراب پایان یافت (سرافراز، ۱۳۸۴، صص. ۸۹-۹۰). جامعه ساسانی به شکل طبقاتی و لایه ای اداره و گردانده می شد. جامعه به چهار طبقه «موبدان»، «جنگاوران»، «دیبران» و «پیشه وران» بخش بندی می شد. دین رسمی شاهنشاهی ساسانی، کیش زرتشتی بود و *وستا* و زند بن مایه بنیادین دادستانی و دینی فرمانروایی ساسانی شمرده می شدند (کریستین سن، ۱۹۳۶، ص. ۱۱۰). در این دوره پادشاهان با تبیین نظام طبقاتی و قوانین شهروندی توانستند حکومت مدرن و ساختاری نظام مند را تشکیل دهند. طبق روایات ساسان جد اردشیر بابکان که مقام بالایی در معبد آناهیتا در شهر استخر داشت، طی یک کودتا حاکم پارس شد و بعد از او پسرش بابک پادشاهی را برعهده گرفت. پسر دوم بابک یعنی اردشیر پس از پدر حکومت ساسانیان را به ارث برد و فرمانروایی قدرتمندی تشکیل داد. او که همچون پدر و پدر بزرگش معبد آناهیتا را پرستش می کرد به فرمانروایی خود ماهیتی مذهبی بخشید و دین زرتشت را دین رسمی ایران اعلام کرد. ایجاد یک فرمانروایی قدرتمند و همین طور همبستگی دین و سیاست توانست تغییرات بسیار زیادی در اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران به وجود آورد (سرافراز، ۱۳۸۴، ص. ۸۹-۹۰).

۲-۲. هنر دوره ساسانی

با نگاهی اجمالی به تاریخ هنر ایران، کمتر دوره ای را می توان بازشناخت که چنین تأثیر عمیقی را بر تمدن های هم عصر خود و مهم تر از آن، تمدن های بعد از خود داشته باشد (افروغ، ۱۳۹۷، ص. ۷۰). به دلیل اتحاد بی مانند دین و دولت در این دوران، هنر آن دارای ویژگی های مذهبی و سیاسی فراوانی است که در آثار هنری باهم ادغام شده اند. در این دوره به دلیل وسعت جغرافیایی حکومت ساسانی و وجود فرهنگ های متفاوت مردم هر ناحیه، شاهد وجود هنرهای متفاوتی از جمله معماری، سکه زنی، مهرسازی، پارچه بافی و فلزکاری هستیم که در این میان هنر فلزکاری ساسانی به اوج شکوفایی خود رسید (حسن زاده، ۱۳۹۴، ص.

۱۱). گریشمن هنر ساسانی را هنر ترکیبی می‌داند؛ یعنی با اینکه از شرق و غرب تأثیر پذیرفته بود، در بوتۀ ملیت ایرانی گداخته و با یک برنامه سیاسی، با هدف بازگرفتن اعتبار و افتخار گذشته هخامنشیان، بار دیگر به شکل هنر ملی درآمد (۱۳۵۰، ص. ۱۳۴).

۳-۲. فلزکاری ساسانی

یکی از برجسته ترین هنرهای دوره ی ساسانی، هنر فلزکاری است که از آن برای مصارف مختلفی همچون ابزار جنگ و ظروف فلزی تزیینی استفاده می‌شده است. ظروف فلزی ساخته شده در این دوره جنبۀ تشریفاتی داشته و به واسطۀ حمایت شاهان و بزرگان ساسانی، در کارگاه‌های سلطنتی ساخته می‌شده است. ظروف فلزی در دورۀ ساسانی را می‌توان از حیث سبک تزیینات و همین‌طور از حیث نحوه ساخت به دو گروه تقسیم کرد: گروه اول: ظروف فلزی ساسانیان مرکزی؛ که به بشقاب‌هایی اطلاق می‌شود که تحت حمایت کامل شاه و خاندان سلطنتی ساخته شده اند که آنها نیز بر اساس شکل تاج‌های تصویرسازی شده به سه گروه تقسیم بندی می‌شوند: 1- بشقاب‌های شاپور دوم در قرن پنجم -2- بشقاب‌های یزدگرد اول و پیروز اول -3- بشقاب‌های قباد اول و خسرو دوم در قرن ششم. گروه دوم: کارهای بومی و محلی که به کارهایی اطلاق می‌شود که در کارگاه‌های غیر سلطنتی ساخته می‌شدند (خوشخو، 1392، ص. 151). ساسانیان از فلزات مختلفی برای ساخت ابزار و ظروف خود استفاده می‌کردند که سه تا از مهم ترین فلزات مورد استفاده آنها برای ساخت ظروف طلا، نقره و برنز بوده؛ که در این میان نقره بیشتر از سایرین استفاده می‌شده است (حسن‌زاده، 1394، ص. 29). همچنین از نظر تنوع شکلی می‌توان ظروف فلزی را به چهار گروه تقسیم کرد که اولین و بزرگ‌ترین گروه بشقاب‌ها و کاسه‌ها هستند که دارای قطر 25 سانتی‌متر است و سطح داخلی آنها تزیین شده و دومین دسته، کاسه‌ها هستند که تنوع شکلی بالایی دارند و بعضی از آنها پایه بلند بوده و بعضی بدون پایه و در سطح داخلی تزیینات دارند، گروه سوم ابرق‌ها یا جام‌ها هستند که بدنه آنها گلابی‌شکل بوده و پایه ای کروی دارند و اکثراً در سطح خارجی با طرح‌های انتزاعی تصویرسازی شده اند و گروه آخر دسته ریتون‌هاست که از ساخت آنها از دوران پیش از ساسانیان شروع شده و در زمان ساسانیان ادامه دارد؛ ریتون‌ها جام‌هایی به‌صورت سر یک حیوان هستند که ساخت آنها تا دورۀ اسلامی ادامه پیدا کرد (حسن‌زاده، 1394، ص. 152).

روش‌های ساخت ظروف فلزی در دوره ی ساسانی بسیار سخت و پیچیده است و برای ساخت ظروف در دورۀ ساسانی از دو روش ریخته‌گری به روش موم گمشده و چکش کاری بر ورقه سرد فلز با به کارگیری قالب‌های محدب استفاده می‌شده است؛ ظروف فلزی به‌دست‌آمده از این دوران نشان می‌دهد که این ظروف ابتدا چکش کاری شده است و سپس به‌وسیله چرخ تراشیده شده که برای ساخت این چرخ‌ها از چرخ‌های سفالگری الهام گرفته بودند. برای تزیین ظروف فلزی از تکنیک‌های متفاوتی استفاده می‌کردند که پرکاربردترین تکنیک‌ها عبارت‌اند از: قلم‌زنی، کنده کاری، حکاکی، ترصیع، سیاه‌قلم، برجسته کاری، مشبک کاری و طلاکاری که دو شیوه برگه ای و ملغله ای انجام می‌شود که در این میان قلم‌زنی و حکاکی بیشتر از سایر تکنیک‌ها به کار می‌رفته است (حسن‌زاده، 1394، ص. 30)

۴-۲. پیشینه تاریخی تصویرسازی

هنر تصویرسازی شاخه ای از هنرها کاربردی است و تصویرگر پیام‌هایی را که مورد نظر دارد از طریق هنر خود انتقال می‌دهد. آدمیان از سال‌های ابتدایی بشر می‌دانستند که می‌توانند با کمک تصویر مفاهیم و پیام

خود را منتقل کنند. در دوران پارینه سنگی و میانه سنگی در غارهایی مانند لاسکو، آلتامیرا و میرملاس تصاویری یافت شده‌اند که برای انتقال مفاهیم جادویی از آنها استفاده می‌شد. در دوران نوسنگی و با پدیدارشدن کشاورزی و تشکیل شهرها، افسانه‌ها و اسطوره‌ها شکل می‌گیرند و تصاویر برای انتقال مفاهیم مذهبی و اسطوره‌ای به کار می‌رفتند. در ایران باستان هم‌زمان با گسترش حکومت هخامنشیان و حتی پس از غلبه اسکندر و برپایی حکومت پارتیان، آثار هنری شکل گرفتند که می‌توان تصویرسازی را در بسیاری از آنها مشاهده کرد. در دورۀ ساسانی نیز تصویرگر سلطنتی به دستور شاهان و خاندان سلطنتی تصاویری را نشان دهنده ی قدرت و جلال شاه بود بر روی صخره‌ها، دیوار کاخ‌ها و ظروف سیمین تصویرسازی می‌کردند. این آثار که بیان‌کننده زندگی و فرهنگ مردم جامعه و چگونگی نقش لباس، رنگ چهره، آداب و رسوم جامعه است، امروزه مدارک مهمی هستند که با تشریح آنها می‌توان به اوضاع ایران در زمان ساسانیان را بازشناخت.

۳-۳. روایات و مضامین در تصویرسازی دورۀ ساسانی

همان‌طور که اشاره شد هنر فلزکاری در دورۀ ساسانی به اوج و شکوفایی رسید و ظروف فلزی بسیاری از این دوره باقی است که دامنه وسیعی از تصاویر و مضامین را شامل می‌شود. در پژوهش‌های انجام‌شده در بررسی نقوش فلزی این دوره، به‌طورکلی، آنها را به چند گروه تقسیم کرده‌اند: 1- تصویرسازی از اساطیر؛ 2- تصویرسازی از حیوانات؛ 3- تصویرسازی از اجرام آسمانی؛ 4- تصویرسازی از نقوش طبیعی؛ 5- تصویرسازی از گیاهان (حسن‌زاده، 1394، صص. 25-26)؛ اما ضمن هم‌پوشانی که در این دسته‌بندی به چشم می‌خورد، به نظر می‌رسد طبقه‌بندی مضامین با تأکید بر محتوای روایی که جزء لاینفک هنر تصویرسازی است، دسته‌بندی منظم‌تری را با توجه به ماهیت تصویرسازی فراهم سازد. به‌علاوه، تقسیم‌بندی‌های گذشته نقوش بیشتر بر اساس ماهیت بصری تصاویر و نه بر پایه روایت و مضامین اصلی اثر صورت پذیرفته است. از این‌رو با بررسی بسیاری از ظروف فلزی ساسانی در پژوهش حاضر آنها را در سه دسته روایی بررسی خواهیم کرد و به دلیل محدودیت فضای نگارش، از هر دسته تصویرسازی سه نمونه را مورد واکاوی و تحلیل بیشتر قرار خواهیم داد.

با توجه به تعریف ارائه‌شده از تصویرسازی و بررسی موضوع‌های ظروف فلزی ساسانی و طبقه‌بندی آنها، می‌توان مضامین تصویرسازی این دوره را به شرح زیر شناسایی کرد: تصویرسازی روایات و مضامین ادبی، تصویرسازی روایات و مضامین تاریخی و تصویرسازی روایات و مضامین دینی. یادآوری این نکته ضروری است که این طبقه‌بندی نیز به‌طور کامل تمامی آثار فلزی ساسانی را تفکیک نمی‌کند؛ زیرا برخی موضوعات می‌توانند در چند طبقه جای بگیرند. به‌عنوان مثال، تصویرسازی ایزد بانوی آناهیتا بر ظروف این دوره می‌تواند در زمرۀ مضامین ادبی و اسطوره قرار گیرد و نیز با توجه به دین مردم در دورۀ ساسانی مضمونی دینی تلقی شود. ملاک تفکیک در این موارد اهمیت موضوع و روایتی است که در اثر به تصویر کشیده شده است.

۳-۱-۳. تصویرسازی روایات و مضامین ادبی

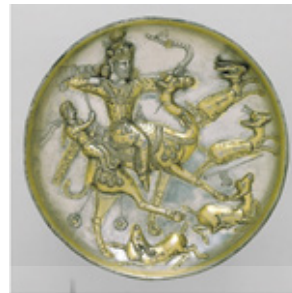
هنر ایران همواره بر منابع غنی ادبی استوار بوده است. ادبیات ایران پیش از اسلام، مشتمل بر مجموعه فعالیت‌های ادبی ایرانیان باستان به دو صورت شفاهی و مکتوب و به تمامی زبان‌های ایرانی است. بخشی از آنها دولتی است، مانند سنگ‌نوشته‌های شاهان و نوشته‌های روی سکه‌ها و بخشی دیگر، مبتنی بر داستان‌های ملی، افسانه‌ها و بعضی از آداب و رسوم اجتماعی است و پیکرۀ اصلی ادبیات شفاهی غیردینی پیش از اسلام را تشکیل می‌دهد (زرشناس، 1384، ص. 74). از جمله متون ادبی این دوره درخت آسوریک که مناظرهای است منظوم، به زبان پهلوی اشکانی، میان بز و درخت نخل که به خط فارسی میانه زرتشتی

بر جای مانده است (گشتاسب، 1397، ص. 41). انتقال شفاهی این متن شعرگونه در دوره ساسانیان به شکل مکتوب و به خط فارسی میانه صورت گرفت (تفضلی، 1376، ص. 257). همچنین کتاب یادگار زیربان یگانه اثر حماسی دوره میانه است که از حافظه گوسانان پارتی و خنیاگران ساسانی به صورت نثر توأم با نظم به جای مانده و شرح دلاوری های زیرب، برادر گشتاسب، در جنگ با خیونان است (آذرانداز، 1392، ص. 3). *کلیله و دمنه* کتابی است که در عصر ساسانیان از هندوستان وارد ایران شده و پس از ورود مورد توجه فراوان قرار گرفته است. «پنجه تتره» ای که به نام *کلیله و دمنه* به دربار ساسانیان راه یافت، کتابی در پنج باب و صرفاً تعلیمی بود. *سندبادنامه* هم پیش از اسلام وارد ایران شده و یادگار دوران ساسانی است. این کتاب شامل يك داستان اصلی و داستان هایی فرعی است که در دل داستان اصلی

از زبان شخصیت های داستان بیان می شوند (قدس، 1390، ص. 176). داستان بهرام گور و آزاده چنگ نواز یکی از موضوعات مهم آثار ادبی و هنری مورد توجه هنرمندان این دوره از کتاب *شاهنامه* است؛ اما اینکه چگونه این روایات و مضامین ادبی در تصویرسازی ظروف فلزی ساسانی بازتاب یافته است، با مشاهده ظروف به جامانده از این دوره قابل بررسی است؛ بسیاری از ظروف فلزی ساسانی حاوی تصویرسازی های موجودات اساطیری و ترکیبی، جانورانی چون بز، شیر، عقاب یا شاهین، گراز، خروس و گیاهانی چون نخل، گل لوتوس، گل انار و... و نیز تصاویر حماسه سازان و جنگاوران است. نمونه هایی از این تصویرسازی ها بر ظروف فلزی ساسانی در تصویر (1) قابل مشاهده است.

ج. ظرف فلزی از دوره ساسانی با تصویر بزکوهی و درخت (URL 2)

ب. بشقاب طلایی قرن ۵م، آزاده و بهرام گور (اخوان مقدم، ۱۳۹۲: ۴۳)

الف. ظرف نقره ساسانی، صحنه هجوم شیر بر گاو (URL 1)

تصویر ۱. ظروف فلزی حاوی روایات و مضامین ادبی

۱-۱-۳. توصیف و تحلیل تصویرسازی در نمونه های منتخب تصویر ۱

نمونه منتخب ۱: (تصویر ۱. الف): در ظرف نقره ای ساسانی صحنه هجوم شیر بر گاو را مجسم می کند. شیر به صورت حیوان بسیار بزرگ درنده ای نقش شده و قدرت آسمانی اش با نشانه گلی با گلبرگ های متعدد در زیر شکمش نمایانده شده است. برخلاف ظرف نقره ای ساسانی که تناسبات هر دو حیوان در آن رعایت شده و اغراق و تجرید ندارد. داستان حمله و غلبه شیر بر گاو از جمله داستان های مشهور *کلیله و دمنه* است. علاوه بر روایت این داستان در این کتاب ادبی، روایت حمله شیر به گاو، ریشه هایی در متون میتراپی و زرتشتی دارد. در آیین میتراپی آمده است که وی به خواست ایزدان به گاو نخستین حمله می کند و در نهایت با اکراه بسیار خون او را می ریزد و این سبب پرباری مزارع گندم می شود؛ اما در *اوستا* کشتن گاو نخستین را به اهریمن نسبت داده اند که پس از کشته شدنش، نباتات بسیار از خونش روییده است. در افسانه های هندی نیز کشتن سوما که از گاو نخستین است توسط خدایان برای دستیابی به حیات جاودانه ذکر شده است (کمیلی، 1387، ص. 85). در تصویرسازی این ظرف فلزی، شیر با جثه ای عظیم، گلوئی گاو در حال فرار را می درد و کاملاً بر آن غالب است. همچنین حمله شیر به گاو در مقابل گیاهی بزرگ و پربر، با غنچه و گل های چنپر تصویرسازی شده است که بر جنبه های روایی داستان در متون یاد شده منطبق است.

نمونه منتخب ۲: (تصویر ۱. ب): داستان بهرام گور نیز همچون بیشتر داستان های تاریخی، هم بُعد تاریخی دارد و هم بُعد اسطوره ای و حماسی. او یکی از پادشاهان برجسته ساسانی است که شخصیتش در هاله ای از افسانه ها و واقعیات غیر تاریخی پیچیده شده است. فردوسی به عنوان شاعری داستان پرداز این روایت را در *شاهنامه*

خود آورده است؛ اما متون اولیه *شاهنامه* نه به زمان فردوسی که سال ها قبل و به دوره ساسانی بازمی گردد. خلاصه داستان چنین است که: حین شکار گورخر و شیر که بهرام آنها را باهم به زمین دوخت، شکار شترمرغ و آهوان نر و ماده در حضور کنیزک خود، آزاده، او در مقابل هنرنمایی های بهرام گستاخی کرده و به مجازات آن در زیر پای شتران جان می دهد. هنرمند برای تصویرسازی این روایت بر ظرف فلزی، صحنه ای را تصویر می کند که در آن بهرام شاه با تاجی بر سر، موی خود را با یک پارچه ابریشمی پوشانده و کمان و شمشیری در دست دارد و در حال شکار گوزن نر و ماده است. آزاده در قالب نقش زن کوچک اندامی در حالی که موهایش را بافته بر زین شتر و در پشت پادشاه نشسته است. استفاده از شتر به جای اسب برای شکار شاه در این تصویرسازی در جهت روایت کامل داستان و سرنوشتی است که در انتظار آزاده است. قدرت پادشاه با بزرگ تر تصویر شدن او و ضعف آزاده که کنیزی بیش نیست، با تصویرسازی اندامی کوچک و نحیف محقق شده است که منطبق با روایت مورد نظر است.

نمونه منتخب ۳: (تصویر ۱. ج): داستان مناظره بز و درخت از داستان های دوره ساسانی است که در متنی به نام *درخت آسوریک* بر جای مانده است. *درخت آسوریک* مناظره ای است منظوم، به زبان پهلوی اشکانی، میان بز و درخت نخل که به خط فارسی میانه زرتشتی بر جای مانده است (گشتاسب، 1397، ص. 41). هر یک از این دو یعنی بز و درخت نخل، فواید و فضایل خود را بر دیگری برمی شمارد و در نهایت بز پیروز می شود و نخل از پاسخ فرومی ماند. همان طور که در تصویرسازی این ظرف فلزی نیز دیده می شود، دو بز در مقابل درختی نشسته و به صورت رودرو با آن قرار گرفته اند، گویی چنانکه در روایت آمده است به صحبت با آن مشغول اند. تصویر

دو بز شاید نشان از پیروزی بز بر درخت در پایان مبارزه باشد.

۳-۲. تصویرسازی روایات و مضامین تاریخی

از جمله مضامین تاریخی که در قالب کتاب‌ها و حماسه‌های منظوم از دوره ساسانی برجای مانده است، *کارنامه اردشیر بابکان* است؛ کتابی

ج. ظرف سیمین عهد ساسانی، شهریار ساسانی با رامشگران و نوازندگان (URL 3)

ب. سینی نقره با تصویر صحنه جلوس خسرو اول (۵۷۹-۵۳۱ م)، موزه آرمتاژ. (زمانی: ۲۵۳۵، ۱۵۱)

الف. بشقاب شکار قرن ۳-۴ میلادی، گالری فریر، (Harper, 1981: 216)

تصویر ۲. ظروف فلزی حاوی روایات و مضامین تاریخی

نمونه منتخب ۶: (تصویر ۲، ج): بر روی آثار مختلفی از دوره‌های گوناگون مراسم بزم و شادی درباری به تصویر کشیده شده است. در این مراسم نوازنده یا نوازندگانی در حال نواختن آلات موسیقی اند. این تصاویر از لحاظ اطلاع و بررسی روی لباس و طرز حرکات رامشگران و شکل و لباس و آرایش باارزش است و همه آن‌ها ذوق هنری سرشار شهریاران ساسانی و قدر و مقام رامشگران و نوازندگان دربار را نشان می‌دهد. بر این ظرفی نقره‌ای ساسانی نیز تصویری با مضمون مذکور در محیطی شبیه باغ حکاکی شده است که در آن فردی در حال نواختن سازی شبیه عود دیده می‌شود. این تصویرسازی نیز چون روایاتی که از مجالس بزم شاهانه در متون تاریخی و ادبی این دوره آمده است، روایتی از عادات و تشریفات دربار شاهان ساسانی را به تصویر می‌کشد. زمینه‌هایی چون گیاهی سرزنده و شکوفا و بزرگنمایی مقامی در تصویرسازی شاه از جمله خلاقیت هنرمند تصویرگر در نمایش عظمت حکومت ساسانی است.

۳-۳. تصویرسازی روایات و مضامین دینی

مقارن پادشاهی شاپور ساسانی (۳۷۹، ۳۹۹ م) و پس از رسمیت یافتن دین زردشتی، کتاب *اوستا* با خطی مخصوص به نام «دین دیری» (خط دینی) که به همین منظور از روی خط فارسی میانه کتابی و خط پهلوی زبوری ابداع شده بود، با تلفظ موبدان اواخر دوره ساسانی به کتابت درآمد. *اوستایی* که امروز در دست است، در حدود یک سوم یا یک چهارم *اوستای* دوره ساسانی است. همچنین *بُندَه‌هَشَن* یا *بُندَه‌هَشَن* نام کتابی است به پهلوی که تدوین نهایی آن در سده سوم هجری قمری انجام شده است ولی اصل آن در اواخر دوره ساسانی تألیف شده بود. نویسنده (تدوین کننده نهایی) آن «فرزَنبَخ» فرزند «دادویه» نام داشت. *بندَه‌هَشَن* به معنی «آفرینش آغازین» یا «آفرینش بنیادین» است. نام اصلی کتاب، احتمالاً «زند آگاهی» به معنی «آگاهی مبتنی بر زند» و در شرح و تفسیر *اوستا* بوده است. مطالب کتاب در سه محور اصلی است: آفرینش آغازین، شرح آفریدگان، نسب نامه کیانیان (محمودزهی، ۱۳۹۸، ص. ۱۱۸).

بیشتر آثاری که از این دوران به صورت مکتوب بر جای مانده، با دستگاه‌های دینی زردشتی، بودائی، مانوی و مسیحی مرتبط است و بدنه اصلی ادبیات دینی ایران پیش از اسلام را می‌سازد. روایات دینی به‌ویژه آفرینش آغازین با تصویرسازی روایی اجرام آسمانی و موجودات ترکیبی بر ظروف فلزی این دوره به تصویر کشیده شده است. همچنین تصویرسازی

مضامینی است که بر ظروف فلزی این دوره تصویرسازی شده است که در تصویر (۲) نمونه‌هایی از آن آورده شده است.

۵-۱-۲. توصیف و تحلیل تصویرسازی در نمونه‌های منتخب تصویر ۲

نمونه منتخب ۴: (تصویر ۲، الف): ظروف زیادی با نقش شکار و شکارچی پیدا شده است که هدف از تولید آن‌ها استفاده در جریان زندگی خصوصی و نیز در مراسم جشن و دربار بوده است. از این رو، یادآور آسودگی خیال و سرگرمی، خصوصاً سرگرمی‌های اصلی پادشاهان ساسانی و گماشتگان آن‌ها، یعنی شکار، بود.

شکار سلطنتی هنگامه بزرگی در حد یک جشن رسمی بود و محدود به یک روز و یا یک هفته نمی‌شد. فرمانروای بزرگ خود را برای یک ماه شکار آماده می‌کرد. ده هزار سوار یک جا و به همراه یوزپلنگ‌ها، شاهین‌ها و تعدادی باز و قوش از شهر بیرون می‌رفتند. این عادت شاهانه و تاریخی در نقش برجسته‌ها و متون بسیاری چون شاهنامه ساسانی، *کارنامه اردشیر بابکان* و *یادگار زریران* در شرح دلاوری‌ها، قدرت ماورایی و دلیری شاهان ساسانی آمده است. چنانکه در تصویرسازی این طرف نیز دیده می‌شود، شاه در اندازه‌ای بزرگ در میانه ظرف، سوار بر اسبی با سازوبرگ بسیار به شکار انواع حیوانات وحشی و درنده چون شیر، گراز و پلنگ مشغول است درحالی که نقش الهه‌ای بر بالای سر او مؤید قدرت الهی و ماورایی است که بر طبق اساطیر ایران به شاه بخشیده شده و تنها مقام شاه دارای فر ایزدی و قدرت ازلی است.

نمونه منتخب ۵: (تصویر ۲، ب): در تصویرسازی این طرف روایتی از نظاره پادشاه ساسانی به مهارت‌های شکار و دلیری فرزندش به تصویر کشیده شده است و خسرو انوشیروان را در بخش میانی ظرف، در میان چهار نفر از مقامات بلندپایه دربار نشان می‌دهد. درحالی که در قسمت پایین ظرف پسرش هرمز چهارم در حال شکار بزهای کوهی است. در این تصویر پادشاه با شمشیری بین دو پایش قرار دارد به گونه‌ای تصویر شده است که گویی جلوی تخت پادشاهی ایستاده است به جای آنکه روی آن بنشیند. تخت پادشاهی او از دو سو روی اسب‌های پرند حمل می‌شود و این اسب‌ها نیز چون مقامات دربار، سرهای خود به سوی پادشاه برگردانده‌اند. به نظر می‌رسد شیوه خاصی که درباریان در مقابل پادشاه ایستاده‌اند، تصویری واقعی از مراسم تشریفاتی دربار ساسانیان را نشان می‌دهد و بر واقعه و رسمی تاریخی در دوره ساسانی اشاره دارد.

ج. بشقاب آناهیتا با گل نیلوفر در
دستانش، موزه متروپولیتن (URL 5)

ب. بشقاب با نقش آناهیتا و
کاسه انگور بر دستانش، گالری فریر
(شهبازی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۴۷)

الف. سینی نقره ساسانی، عقاب و آناهیتا،
موزه آرمیتاژ (URL 4)

تصویر ۳. ظروف فلزی حاوی روایات و مضامین دینی

را دور می‌دارد» (شوالیه، ۱۳۸۸، ص. ۵۸۹). چنانکه پیداست این تصویرسازی حاوی روایتی از دین زرتشت است که در *اوستا* آمده و آناهیتا ایزد آب‌ها را بر گردونه‌اش نشان می‌دهد که همگان مسخر اویند و او با قدرت می‌راند و به برکت و آب رودها می‌افزاید.

نمونه منتخب ۳: (تصویر ۳ ج): در ایران، نیلوفر سمبل و نشانه زندگی و آفرینش است. در *بندھشن* درخصوص تعلق هر گل به یک ایزد آمده: «این را نیز گوید که هر ایزدی گلی از آن امشاسپندی است و باشد که گوید: مورد و یاسمن هرمزد را خویش است و یاسمن سپید بهمن را و مرزنگوش اردیبهشت را و شاه اسپرغم شهرپور را، پلنگ‌مشک سپندارمذ را و سوسن خرداد را، چمبگ امرداد را و نیلوفر آبان (آناهیتا) را و...» (بهار، ۱۳۷۸، ص. ۸۸). بر این اساس، همان‌طور که در *بندھشن* اظهار شده، نیلوفر گل مخصوص آناهیتا معرفی شده است. به‌علاوه یکی از حیوانات اساطیری ایرانی، سیمرغ ساسانی است که در ترکیب آن شیر، سگ، شاهین و طاووس باهم در یک جا گردآمده‌اند. این پرنده بنا بر افسانه‌های حماسی ایرانی نیکوکار است.

۴. تحلیل یافته‌ها

پژوهش‌های بسیاری به بررسی نقوش تزئینی و معانی نمادین آنها بر ظروف فلزی ساسانی پرداخته‌اند؛ اما در پژوهش حاضر بر این نکته متمرکز هستیم که چه روایات و مضامینی در تصویرسازی ظروف فلزی ساسانی مورد توجه هنرمندان این دوره بوده است. تحلیل داده‌های حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که هنرمند ساسانی نه تنها در به تصویر کشیدن صحنه‌های مختلف به روایات و داستان‌های این دوره متکی بوده است، بلکه با طبقه‌بندی این آثار در سه دسته روایات و مضامین ادبی، تاریخی و دینی، می‌توان جزئیات بی‌نظیری که برگرفته از این روایات هستند را در تصویرسازی‌های حک شده بر این ظروف فلزی مشاهده کرد. به‌عنوان مثال، در تصویرسازی روایات و مضامین ادبی مانند داستان هجوم شیر به گاو، بهرام گور و آزاده و داستان بز کوهی و درخت، هنرمند از طفره رفتن و ایجاد تزئینات اضافی نامرتبط پرهیز نموده و اصل داستان را در میانه ظرف، منطبق با متون آن دوره به تصویر کشیده است. درحالی‌که به جزئیات داستان، چون گیاهی که از خون گاو نخستین به بار نشسته در روایت اول منطبق با روایات متون زرتشتی و میتراپی، شتری که سرانجام کار آزاده را خواهد کشت در روایت دوم منطبق با داستان اولیه *شاهنامه* دوره ساسانی و بالاخره تقابل و ارتباط چشمی بز و درخت در منظره روایت سوم منطبق با متن داستان *درخت آسوریک*، توجه ویژه داشته است.

همچنین در تصویرسازی روایات و مضامین تاریخی، اگرچه طبق سنت مرسوم از پرسپکتیو مقامی برای بزرگداشت مقام پادشاه

پادشاه با دو بال و قدرت‌های ماورایی او، تصویرسازی روایات مربوط به ایزدبانوی آناهیتا بر ظروف فلزی ساسانی مورد توجه هنرمندان ساسانی قرار گرفته است که در تصویر (۳) نمونه‌هایی از آن آمده است.

۳-۱-۳. توصیف و تحلیل تصویرسازی در نمونه‌های منتخب تصویر ۳

نمونه منتخب ۱: (تصویر ۳ الف): در *اوستا* و *بندھشن* از آفرینش آغازین، شرح آفریدگان و نسب‌نامه کیانیان یاد شده است و روایاتی در شرح موجودات اساطیری با قدرت‌هایی ماورایی و خدایان و ایزدبانوان آورده شده است. بر روی این ظرف سیمین ساسانی تصویر یک عقاب که زنی را با پنجه‌های خود نگه داشته است، حکاکی شده و در پایین صحنه دو تن که اولی تیروکمان و دیگری تبری در دست دارد، تصویر شده‌اند. در طرفین عقاب دو شاخه لوتوس و در حاشیه ظرف یک اسلیمی ترسیم شده و در پیچ‌وخم‌های چپ و راست این اسلیمی گل و برگ‌ها و حیوانات و پرندگان تصویر شده‌اند. بدن عقاب از روبرو و سرش متمایل به چپ تصویر شده است. به نظر آرتور پوپ، عقاب نماد و سمبلی از آناهیتا بوده است (شهبازی و همکاران، ۱۳۹۷، ص. ۲۵۰). این تصویرسازی شاید یادآور این مطلب باشد که عقاب یا شاهین نمادی از فره ایزدی در ایران باستان بوده و پرنده‌ای خوش‌یمن و مقدس به شمار می‌رفته است. این پرنده در دوره ساسانی مقامی ایزدی داشته و نمادی از ایزد بهرام است. به‌علاوه در فرهنگ کهن ایران گل نیلوفر (لوتوس) جایگاه نگهداری تخمه‌های فرّ زردشت است که در آب نگهداری می‌شد. به نظر می‌رسد تصویرگر این روایت دینی، دیدی مذهبی داشته است. تصویرسازی ایزد بانوی آناهیتا به‌عنوان تجسم آسمانی و زمینی آب در جهان‌بینی زردشتی و نماد باروری، برکت و حاصل‌خیزی است و گل نیلوفر است. اهمیت ایزد آناهیتا در دوره ساسانی در *کارنامه اردشیر بابکان* آمده و با ساخت معبد آناهیتا در استخر قابل تصور است.

نمونه منتخب ۲: (تصویر ۳ ب): نقش تالک بر حاشیه بالای این ظرف فلزی و آناهیتا که بر ارا به‌ای نشسته و جامی در دست دارد در تصویرسازی این ظرف سیمین ساسانی به چشم می‌خورد. در اسطوره‌های ایرانی، انگور نماد خون، نیروی اصلی حیات و نیروی زندگانی و نیز نماد باروری آناهیتا است. *آبان‌یشت* در بخش *خرده‌اوستا* شامل موضوعات مختلفی است که همگی در ارتباط با توصیف، پرستش، ستایش و درخواست‌های «ارد سور» آناهیتا است که به‌نوعی به مظاهر و کارکردهای وی اشاره دارد.

همچنین در متون دینی ساسانی آمده است که «موبدان در روز مهرگان میوه‌هایی همچون انگور سپید برای پادشاه به ارمغان می‌آوردند و اعتقاد داشتند که خوردن آنها بسیاری از آفات و بلاها

جدول ۱. دسته‌بندی مضامین و روایات ظروف فلزی منتخب و ارتباط تصویرسازی حک‌شده بر آنها با متون ساسانی

شماره و نام اثر	طرح خطی	متن یا متون مرتبط با روایت و مضمون تصویرسازی شده	میزان انطباق روایت متون و تصویرسازی			جزئیات مورد توجه
			کم	میانه	زیاد	
مضامین و روایات ادبی	۱. الف. صحنه هجوم شیر بر گاو	کللیله و دمنه، متون زرتشتی و میتراپی		*		گیاه سرزنده برآمده از خون گاو نخستین
	۱. ب، آزاده و بهرام گور	شاهنامه ساسانی		*		اندام نحیف آزاده و شتری که قاتل او است.
	۱. ج. تصویر بز کوهی و درخت	درخت آسوریک		*		بز و درخت رودرو
مضامین و روایات تاریخی	۲. الف. تصویر شکار	کارنامه اردشیر بابکان، یادگار زیریان		*		لباس شاهانه شکار، تیر و کمان، فزه ایزدی و حیوانات درنده
	۲. ب. صحنه جلوس خسرو اول	کارنامه اردشیر بابکان، متون تاریخی ساسانی		*		درباریان با آرایش منظم، تخت شاهی بر بال دو اسب و مهارت شکار
	۲. ج. شهریار ساسانی با رامشگران و نوازندگان	کارنامه اردشیر بابکان، متون تاریخی ساسانی		*		رامشگران، ابزار و اسباب عیش و نوش و نوازندگی درخت انگور و جام

مضامین و روایات ادبی

مضامین و روایات تاریخی

مضامین و روایات دینی	۳. الف. عقاب و آناهیتا		اوستا، بندهشن، کارنامه اردشیر بابکان	*	عقاب، آناهیتا، نیلوفر
	۳. ب. آناهیتا و کاسه انگور بر دستانش		اوستا، بندهشن و دیگر متون دینی ساسانی	*	گردونه، آناهیتا، افراد و جانوران مسخر، جام
	۳. ج. آناهیتا با گل نیلوفر در دستانش		اوستا، بندهشن و دیگر متون دینی ساسانی	*	گل نیلوفر، آناهیتا، سیمرغ ساسانی

(منبع: نگارندگان)

می‌کشد. خلاصه دسته‌بندی روایات و مضامین ظروف منتخب، متونی که با روایت تصویرسازی شده بر ظروف فلزی منتخب ارتباطی نزدیک دارند، همراه با طرح خطی روایت جهت مشاهده بهتر جزئیات تصویرسازی در جدول شماره (1) خلاصه شده است.

۵. نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر با رویکردی نوین و با بررسی تصویرسازی‌ها بر ظروف فلزی ساسانی و پس از تجزیه تحلیل اطلاعات و یافته‌های پژوهش در پاسخ به این پرسش که تصویرسازی‌ها در ظروف فلزی ساسانی حاوی چه روایات و مضامینی است؟ می‌توان گفت که روایات و مضامین منقوش بر ظروف فلزی ساسانی را می‌توان در سه دسته مضامین و روایات ادبی، مضامین و روایات تاریخی و مضامین و روایات دینی دسته‌بندی نمود و با بررسی دقیق روایات تصویرسازی شده و در پاسخ به پرسش دوم پژوهش درباره رابطه این تصویرسازی‌ها با متون ادبی، تاریخی و دینی دوره ساسانی، توجه هنرمند تصویرگر به روایات و جزئیاتی که در هر یک از این متون آمده است، قابل توجه است.

در نهایت با جایگیری تصویرسازی‌ها بر ظروف فلزی این دوره در سه دسته روایات و مضامین ادبی، روایات و مضامین تاریخی و روایات و مضامین دینی و تحلیل یافته‌های حاصل از آن می‌توان گفت که روایات و مضامین ادبی در آثاری چون داستان بهرام و آزاده، درخت آسوریک، یادگار زری‌ران و پنجه‌تنتره در تصویرسازی مضامین ادبی بر ظروف فلزی ساسانی مدنظر بوده‌اند. همچنین روایات رشادت و جنگاوری شاهان ساسانی هم در کتبی چون کارنامه اردشیر بابکان و هم در ظروف فلزی این دوره در قالب تصویرسازی روایات شکار و دلیری شاهان ساسانی دیده می‌شوند. سرانجام روایات و مضامین دینی در کتاب/اوستا و بندهشن در تصویرسازی ظروف فلزی ساسانی مشتمل بر تصویرسازی روایات مربوط به ایزدانوان و قدرت‌های ماورایی آنان، داستان آفرینش و دیگر موضوعات دینی مورد توجه قرار گرفته است. به‌طور کلی می‌توان چنین نتیجه گرفت که تصویرسازی ظروف فلزی ساسانی چه در مضامین و روایات ادبی و تاریخی و

استفاده می‌کند، اما با افزودن جزئیات تزئینی در لباس و سازوبرگ جنگی برای شکار در تصویرسازی واقعه شکار پادشاهان ساسانی و قدرت فوق‌العاده آنان در شکار جانوران وحشی چون شیر، گراز و پلنگی که بر درخت است، روایتی تمام و کمال را به تصویر می‌کشد. همچنین در تصویرسازی مجلس بزم شاهان ساسانی، ضمن توجه به جزئیاتی چون رامشگران و نوازندگان، بانو و پادشاه را در حال نوشیدن و ابزار عیش و نوش و سرگرمی را فراهم، تصویر می‌کند و روایتی کامل از یک مجلس بزم شاهانه را به تصویر می‌کشد. به‌علاوه منطبق با روایات متون تاریخی، برای تأکید بر فره ایزدی و قدرت و مهارت شاه و شاهزاده ساسانی در جنگاوری و شکار، تخت او را حمایت بر دوش اسبان بالدار کشیده درحالی‌که ناظر بر مهارت‌ها و دلیری شاهزاده است. تشریفات درباری و نحوه ایستادن درباریان در مقابل شاه منطبق با روایات تاریخی و واقعیت رسوم درباری ساسانی ترسیم شده است.

هنرمند تصویرساز در مضامین و روایات دینی نیز به روایات مندرج در کتب/اوستا و بندهشن توجه داشته است و به‌عنوان مثال، در تصویرسازی آناهیتا که بسیار بر ظروف فلزی این دوره نقش بسته است، از توصیفات و جزئیاتی که در بیان قدرت و نمایش خدایی و تقدس او در این متون آمده، سود جسته است. تصویرگر با اشراف بر این نکته که در/اوستا و بندهشن در بیان نمادهای قدرت آناهیتا، گیاه او را لوتوس دانسته و وی را خدای آب‌ها و باران می‌دانند که درحالی‌که بر گردونه خود سوار است برکت را برای مزارع و فزونی را برای رودها و دریاها به بار می‌آورد و همگان از انسان و درندگانی چون شیر مسخر اویند، در تصویرسازی این روایت با جزئیات بسیار کوشیده است. همچنین آنجا که آناهیتا را بر پشت ققنوسی پرهیبت و قدرتمند تصویر می‌کند، می‌داند که او ایزدی قدرتمند و باشکوه است. همچنین با توجه به اوستا، چنانکه ذکر شد در تصویرسازی خود درخت انگور و عقاب را که از مظاهر برکت و قدرت این الهه ذکر شده‌اند، از قلم نینداخته و جزئیات روایات را به تصویر

چه در مضامین و روایات دینی با متون ادبی، تاریخی و دینی آن دوره در ارتباط است. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌هایی به تفکیک بر این متون و دیگر تصویرسازی‌ها و متون ساسانی صورت پذیرد تا با بررسی جزئیات بیشتری روابط بینامتنی آنها بیشتر نمایان گردد.

کتابنامه

- آذرانداز، ع. (۱۳۹۲). «یادگار زریان، نمونه‌ای از هنر شاعری ایرانیان در دوره میانه». *زبان‌شناخت*، ۴(۲)، صص ۱۲۴.
- اخوان‌مقدم، ن. (۱۳۹۲). «تفسیر شمایل نگارانه صحنه‌های شکار در ظروف فلزی ساسانی». *کیمیای هنر*، ۱۲، ۳۳-۵۰.
- افروغ، م. (۱۳۹۷). «بازتاب مضامین و نقش مایه‌های آثار فلزی ساسانی در آثار فلزی موصل». *مطالعات باستان‌شناسی پارسه*، ۲(۶)، ۸۴-۶۹.
- احسانی، م. ت. (۱۳۹۱). *هفت هزار سال هنر فلزکاری در ایران*. تهران: علمی و فرهنگی.
- بهار، م. (۱۳۷۸). *بند هشتن*. تهران: توس.
- پوپ، آ.، اکرم، ف. (۱۳۸۷). *سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا به امروز*. تهران: علمی فرهنگی.
- تفضلی، ا. (۱۳۷۶). *تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام*. به کوشش ژاله آموزگار. تهران: سخن.
- حسن زاده، م. (۱۳۹۴). *مطالعه نقوش و اشیاء و ظروف فلزی دوره ساسانی (با تأکید بر ظروف فلزی)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. گروه تربیتی و روانشناسی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.
- خوشخو، س. (۱۳۹۲). «سبک و تکنیک و کاربرد آلیاژ در ساخت اشیای فلزی دوره ساسانیان». *پژوهش در تاریخ*، ۱۳(۴)، صص ۱۶۹-۱۴۱.
- زرشناس، ز. (۱۳۸۴). *به یاد مانی (نگاهی به شعر پارسی)*. تک درخت، تهران.
- زرین‌کوب، ع.، زرین‌کوب، ر. (۱۳۷۹). *تاریخ سیاسی ساسانیان*. تهران: سمت.
- زمانی، ع. (۱۳۸۵). *تأثیر هنر ساسانی در هنر اسلامی*. تهران: اداره نگارش وزارت فرهنگ و هنر.
- سرافراز، ع. ت.، آور زمانی، ف. (۱۳۸۴). *سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه*. تهران: سمت.
- شهبازی شیران، ح.، معروفی اقدم، ا.، ستارنژاد، س.، طهماسبی، ف. (۱۳۹۷). «مظاهر و کارکردهای آناهیتا الهه زن در ایران باستان». *زن در فرهنگ و هنر*، ۲(۲)، صص ۲۳۷-۲۶۲.
- شوالیه، ژ.، گریبان، آ. (۱۳۸۸). *فرهنگ نمادها*. ترجمه سودابه فضائی. تهران: جیحون.
- کریستین‌سن، آ. (۱۳۳۶). *ایران در زمان ساسانیان*. ترجمه رشید یاسمی. تهران: نگاه.
- کریمیان، ح.، خان مرادی، م. (۱۳۹۰). «هنر فلزکاری ایران در انتقال از ساسانیان به دوران اسلامی با استناد به شواهد باستان‌شناسانه». *مطالعات هنر اسلامی*، ۸(۱۵)، صص ۱۲۶-۱۱۱.
- گانتز، آ. ک. (۱۳۸۳). *فلزکاری ایران در دوره هخامنشی، اشکانی و ساسانی*. تهران: گنجینه هنر.
- گربشمن، ر. (۱۳۵۰). *هنر ایران در دوران پارت و ساسانی*. ترجمه بهرام فره‌وشی، تهران: نگاه ترجمه و نشر کتاب.
- گشتاسب، ف.، محمدی، م. (۱۳۹۷). «پیشنهادی درباره خوانش فعل ناشناخته غنضتدر درخت آسوریک». *زبان‌شناخت*، ۹(۲)، صص ۴۷-۳۹.
- محمودزهی، م.، بهره‌مند، ع. ر. (۱۳۹۸). «اهمیت ترجمه در مستندات زبان‌های ایرانی باستان». *زبان‌شناخت*، ۱۰(۱)، صص ۱۲۶-۱۰۷.
- Harper, p. o. (1978). *The Royal Hunter*. New York, Asia Society in Association with J. Weatherhil.
- URL 1. www.hermitagemuseum.org (access date 2022/12/20).
- URL 2. www.freunde-islamische-kunst (access date 2022/12/20).
- URL 3. www.hermitagemuseum.org/metalworks/sasani (access date 2022/12/20).
- URL 4. <http://depts.washington.edu/silkroad/museums/shm/shmsasanian.html> (access date 2022/12/20).
- URL 5. <http://www.metmuseum.org> (access date 2022/12/20).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی